

The gravestone is made in a form of a temple pediment, which rests upon the pilasters. Such a decoration as well as the formula *Dis Manibus* was closely connected with the apotheosis of the deceased and the development of the religious beliefs, connected with the immortality of soul.

Both the soldiers, mentioned in the epitaph, were the servicemen of the I Italic legion that enables the suggestion about the definite changes in recruiting the Olbian vexillatio in the middle of the III century. It might have been connected with the policy pursued by the Roman emperors Philip Arab (244—249) and Decius Trajan (249—251) in the Danube region against the activated barbarians. The dislocation of at least a small Roman Garrison in Olbia turned it into the natural ally of the Empire and enabled the resistance to the aggressive rushes of the barbarians. The Roman troops were present in Olbia for not a long period of time and might have been directed to the places of their constant dislocation during the reign of the emperor Tribonian Gall (251—253). *After this Olbia entered the late antique period of its development for the history of which the definite specificity in comparison with the II – the middle of the III centuries was peculiar.*

О.О. Бєлік

ПОЯСНІ НАБОРИ ІЗ САЛТІВСЬКИХ ПАМ'ЯТОК ЯК ІНДИКАТОР САЛТОВО-МАДЯРСЬКИХ КОНТАКТІВ

У статті розглянуто споріднені за стилістикою оформлення поясні набори з ранньомадярських і салтівських пам'яток VIII–IX ст. Приділено увагу проблемі датування контактів поміж мадярським та салтівським населенням.

Знахідки мадярських поясних накладок у салтівських пам'ятках неодноразово зафіксовано в літературі. Уперше повідомлення про такий набір (без атрибуції) було зроблено О.М. Покровським у 1901 р., який виявив його під час розкопок кат. № 33 Верхньосалтівського могильника¹. До срібного набору з литва входили декоровані досить специфічним рослинним орнаментом прості бляшки, бляшки з кільцем, бляшки-«рамки» і наконечник, на обох сторінках якого зображено фігуру воїна в каптані та чоботах; голова — у профіль, руки зігнуті в ліктях і тримають чи довгий пояс, чи ріг. Найближчі аналогії цьому — на мадярському поясові з Суботиці, унікальному за кількістю та якістю зображених на його деталях людських фігур і датованому Н.М. Бокій і С.О. Плетньовою X ст.² Дуже близький за формою та пропорціями наконечник походить з пох. 16 Більше-Тиганського могильника³.

Напевно, подібними зображеннями були декоровані й накладки, виявлені В.С. Аксьоновим у кат. 40 Верхньосалтівського-III могильника⁴. Щоправда, неповна комплектність набору (без пряжки й наконечника), на думку В.С. Аксьонова, свідчить про використання накладок не за безпосереднім призначенням, а як амулетів, що кріпилися до одягу жінки⁵. Такий аргумент здається непереконливим, особливо коли врахувати, що більшість салтівських поясних наборів характеризуються неповною комплектністю; така сама ситуація спостерігається й у власне мадярських пам'ятках VIII—X ст.⁶

Усі відомі до цього часу аналогії першому набору відомі з пам'яток другої половини VIII — першої половини IX ст. у Поволжі, Прикам'ї та Приураллі⁷. Утім, найбільша кількість аналогій існує бляшкам. З одного боку, одиничні знахідки таких виробів видобувають із пам'яток салтівської культури⁸, з іншого — десятки ідентичних або ж аналогічних бляшок було виявлено у пох. 14 Більше-

Тиганського⁹ та у пох. 19 і 28 Мидлань-Шайського могильників¹⁰. Отже, незважаючи на начебто типово салтівські розміри, пропорції, конструкцію та орнаментацию, такі бляшки загалом характерніші для культур Волго-Камського регіону. Можливим поясненням цього явища може бути таке. Аналізуючи поясні набори Більше-Тиганського могильника, Є.О. Халікова звернула увагу, що найпоширенішими орнаментальними мотивами були: трилисник; серія трилисників, розташованих у вигляді древа життя; складні композиції з трилисників, нерідко доповнені зображеннями потроєних ягід. При цьому трилисники й пальмети «салтівського» зразка траплялися набагато рідше¹¹.

І салтівська, і ранньомадярська ювелірні традиції сформувалися за відчутного впливу моди першої половини VIII ст., але надалі вони, імовірно, розвивалися автономно. Для мадярських наборів можна констатувати більшу, ніж у салтівських, спадкоємність цих традицій, що виявилось не тільки в орнаментальних мотивах, а й у більших розмірах деталей. Напевно, саме змішання сталого салтівського стилю «великого бутону лотоса» із мадярськими традиціями синтезувало новий стиль, який можна умовно позначити як «трьох — п'яти бутонів». Він увібрав у себе як салтівські (переважно «лотосоподібна» форма виробів), так і мадярські риси (специфічне заповнення форми). Очевидно, саме подальша еволюція цього змішаного стилю зумовила загальновідоме розмаїття форм виробів і, особливо, орнаментальних композицій у салтівській торевтці.

Про те, що такий декор спочатку був для салтівців запозиченням, свідчать й інші спостереження.

1. Переважну більшість виконаних у зазначеному стилі мадярських наборів виготовляли зі срібла литвом або штампуванням¹². Основну ж масу салтівських наборів відливали з бронзи. У тих виняткових випадках, коли вони представлені сріблом, аналогії знаходять або у старожитностях предсалтівських горизонтів, або у зазначених пам'ятках народів Волго-Кам'я VIII—IX ст., що разом зі спільністю орнаментации вирізняє останню групу знахідок у специфічну стилістичну лінію, яку умовно можна визначити як *мадярську*.

2. Деталі таких наборів нерідко різняться від салтівських і конструкцією, і конфігурацією. Так, лише в наборах згаданої групи пряжки, на відміну від салтівських суцільнолитих, мають шарнірну конструкцію, типову для «волго-камських» виробів¹³. Орнаментация таких пряжок для салтівців також досить невластива: декорована рамка; орнаментальні композиції на щитках, спрямовані від завершення щитків до шарнірів (а не навпаки, як на салтівських виробках); спеціальний бордюру на щитках, що укладає орнамент у своєрідну рамку, — усі ці специфічні ознаки добре відомі за ранньомадярськими зразками¹⁴. Прості бляшки, як правило, мають не лотосо-, а серцеподібну конфігурацію. причому орнамент «вписується» не характерним салтівським способом — у напрямку до загостреної частини, а від неї, шлком копіюючи і композиційно, і стилістично бляшки типу листоподібних із кат. 33 (розкопки О.М. Покровського) і пох. 68 Більше-Тиганського могильника. Показово, що вони не тільки дрібніші за розміром, а й зберігають у вигляді атавізмів декоративні кружальця. кільця бордюру, характерні для мадярських прототипів. Особливий інтерес у цьому контексті становить знахідка в пох. 52 Мидлань-Шайського могильника бляшки з салтівською лотосоподібною конфігурацією, до якої було «вписано» орнамент із «мадярських» строєних «бутонів» усупереч формі, але, за місцевими канонами, від вістря до основи¹⁵. Бляшки з кільцем із салтівських поховань, виконані у такому стилі, відрізняються від лотосоподібних характерною особливістю — низом їхньої основної пластини йде опуклий бордюру, що імітує ланцюговий бордюру «мадярських» прототипів¹⁶. Оформлення «оправ» також досить стандартне: звичайно це три «бутони» або округлопелюсткові трилисники, розташовані у верхній частині виробу — схема, типова для Волго-Кам'я¹⁷. Для наконечників характерні надзвичайно стандартні пропорції: відношення ширини до довжини становить 0,45—0,46 для дрібних і 0,54 — для великих, тоді як ті самі показники для салтівських наконечників становлять 0,25—0,34. Інакше кажучи, ширина «класичних» салтівських наконечників становить 1/3—1/4 їхньої довжини, а виконаних у «мадярському» стилі — приблизно половину довжини, що характер-

но і для власне мадярських наконечників; така сама однотипність простежується і в орнаменті у вигляді стилізованого дерева життя, яруси якого (зазвичай три) складаються з потроєних «бутонів» або ж округлопелюсткових трілисників¹⁸.

3. Орнаментация наборів лінії має низку яскраво виражених специфічних ознак, що відрізняють їх від «класичних» салтівських:

— мотив округлопелюсткових трілисників;

— мотив «бутонів». Існує два варіанти їх промальовування: із близькими до салтівського промальовування «лотоса» вирізами, які позначено кінчиками бічного листя, що відходить від загостреної центральної частини; та округлі, із гравірованими куклями й дужками, що відходять від них і позначають центральну частину квітки. Вірогідно, перший варіант хронологічно більш ранній (не виключено, що його основа — це салтівська конфігурація «лотоса») і лише пізніше з'явився орнамент другого варіанта. До такого висновку приводить порівняння орнаментів: якщо перший був стилізованим зображенням «бутона», що не розпустився, то другий уже став стилізацією стилізації:

— мотив округлих опуклостей між квітами в переважній більшості наборів. На мадярських деталях ці кружки виконували функцію імітації нерозривності бордюру, начебто влітаючи верхні частини «бутонів» у ланцюг «сегмент — кружок»¹⁹; а на салтівських виробих із втратою початкового смислового навантаження такі кружки стають чисто декоративним елементом;

— мотив стрілоподібних пагонів від основи квітки. Яскраво виражений на мадярських виробих, на накладках «мадярської» лінії він або зникає, або деградує до імітації «листя на стеблі»;

— мотив потроєних квітів. Іноді доповнювався зображенням четвертої квітки, розташованої немовби в основі інших;

— мотив зооморфних зображень. Єдине зображення, що впевнено пов'язується з мадярською ювелірною традицією, відомо на наконечнику з пох. 259 Нетайлівського могильника²⁰. На протилежному його боці вигравіювано два яруси потрібних суцвіть, а на лицьовій — птах, що нагадує зображення птаха на рукояті шаблі з пох. 6 Більше-Тиганського могильника²¹. Не виключена також близькість із мадярськими і зооморфного зображення на наконечнику з кат. 51 Дмигрієвського могильника²². Зображення дуже нечітке, але на користь згаданого припущення свідчать характерні пропорції, оформлення наконечника, а також його приналежність до набору явно «мадярської» лінії.

Отже, вплив мадярських ювелірних традицій на складання салтівських був більше ніж відчутним. Проте постає цілком закономірне питання: чим пояснюється такий підвищений інтерес салтівців до мадярських наборів?

Було б дуже зважним пов'язати описаний симбіоз салтівських і мадярських традицій із перебуванням мадярів, починаючи з 830-х років, а можливо, і значно раніше²³, в області Леведія²⁴, напевно, прикордонної з верхньодонецьким варіантом салтівської культури²⁵. Утім, існує декілька чинників, які примушують відмовитися від цієї гіпотези.

По-перше, монетні знахідки, які видобувають із пам'яток Волго-Кам'я, де було виявлено мадярські поясні набори, надійно датують VIII і, можливо, початком IX ст. Так, Більше-Тиганський могильник датується дирхемами, карбованими в період 709/710—789/790 рр., причому найбільш раннім за дирхемами датується пох. 28, що містило набір змішаного салгово-мадярського стилю²⁶. Навіть якщо припустити середнє «запізнення» дирхемів на 50 років, поясний набір міг опинитися в землі найбільше у 70-х роках VIII ст., тобто більш ніж за 50 років до приходу мадярів у Леведію. На Мидлань-Шайському могильнику спостерігається подібна ситуація: датований 19 монетами східних династій, карбованих у проміжок із 744/745 до 823/824 рр., він містив уже явно деградовані набори, виявлені в жіночих похованнях, датованих півдрахмами Табарістану 746 і 777 рр. карбування (пох. 10) і дирхемом 744/745 рр. карбування (пох. 16)²⁷. Стерлітамакський могильник, де також траплялися мадярські набори, датується дирхемами, карбованими в період 705—779 рр.²⁸

По-друге, у пох. 68 Більше-Тиганського могильника разом із мадярськими бляшками було виявлено суцільнолиту неорнаментовану пряжку «салтівського»

зразка²⁹. Подібна пряжка, знайдена в похованні кургану 13 із квадратними ровиками могильника Барановка I, датується візантійським солідом 751—754 рр. карбування³⁰. Очевидно, це найранніший виріб із надійно датованих салтівських поясних приналежностей. З урахуванням невеликого запізнення солідів, а також можливості більш-менш тривалого існування пряжок зазначеного типу час здійснення поховання 68, однак, навряд чи виходить за межі кінця VIII — початку IX ст.

По-третє, серйозним аргументом на користь появи наборів «мадярського» стилю не пізніше третьої чверті VIII ст. виступає знахідка із Чистяково³¹. Виявлений тут литий поясний набір із сріблястої бронзи, декорований потроєними округлими «бутонами» із гравірованими імітаціями центральної частини, супроводився солідом Константина V 751—757 рр. карбування³². О.В. Комар, що супроводив публікацію цього поховання коментарем, дійшов висновку, що орнамент на бляшках є специфічно хозарським, а подібні набори належать до одного з найпоширеніших видів салтівських поясів і представлені практично в усіх пам'ятках салтівської культури; до того ж дослідник датував поховання, незважаючи на солід, але ґрунтуючись на власній хронологічній схемі, 840—880 рр.³³. Проте обидва перші положення не відповідають дійсності; відносно датування вважається більш правильним маркірувати час згаданого поховання не пізніше 70-х — 80-х років VIII ст.³⁴.

По-четверте, на Нетайлівському могильнику салтівської культури, звідки видобувають, напевно, найбільшу кількість наборів «мадярського» стилю (серед салтівських пам'яток), було виявлено не менше 12 дирхемів кінця VII — першої половини IX ст. і солід Константина V 751—757 рр.³⁵. Найбільший інтерес у цьому контексті становить знахідка в пох. 60 поясного набору «мадярського» стилю, що супроводився дирхемом 775—778 рр. карбування³⁶, тобто навіть за умови «спізнення» монети на 50 років дата здійснення зазначеного поховання не «дотягує» до межі 30-х — 40-х років IX ст.

Отже, датовані монетами пам'ятки, що містили мадярські набори або виконані в «мадярському» стилі салтівські поясні прикраси, свідчать про те, що межа другої половини VIII — першої чверті IX ст. — найбільш вірогідний час існування таких виробів, а знахідки у пох. 28 Більше-Тиганського могильника і в Чистякові дають змогу уточнити нижню межу: очевидно, поясні набори з'являються не пізніше 70-х — 80-х років VIII ст. Отож буде неправомірним пов'язувати появу в салтівців наборів розглянутого стилю з приходом мадярів у Леведію. У зв'язку з цим пропонуємо таку гіпотезу. Як відомо, приблизно у другій половині VIII ст. на території Хозарського каганату з'явилася мода на набірні пояси салтівського зразка, причому в багатьох регіонах співіснували салтівські й місцеві форми, що було зумовлене, можливо, наявністю в місцевих дружинах алано-болгарських — «салтівських» — воїнів³⁷. Навіть якщо остання теза не відповідає дійсності, власне факт моди на невеликі, прикрашені «лотосами» набори важко заперечувати. Не викликає сумнівів і збереження місцевих особливостей оздоблення поясів. Специфіка мадярської орнаменталіції помітно вирізняється серед інших салтівських наборів особливою «пишністю». Цілком логічно припустити, що й салтівці сприймали їх саме так. Багато прикрашені мініатюрними квітами срібні набори могли бути відмінним соціальним маркером. Принаймні, поховання чоловіків із такими поясами в Дмитрієвському могильнику виділяються найбільшим багатством поховального інвентарю і, відповідно, найвищим економічним статусом³⁸. Очевидно, тими самими причинами пояснюється й порівняльна рідкість наборів «мадярського» стилю в салтівських могильниках: їх носіння цілком могло бути привілеєм найзаможнішої частини салтівських дружинників; утім, не виключено, що власниками поясних наборів були етнічні мадяри, які служили найманцями або переселилися на згадану територію з якоїсь іншої причини.

Останнім часом з'явилася гіпотеза, що приблизно з другої третини IX ст. територія від Середнього Подонеччя до Середнього Придніпров'я належала союзу повсталих проти центрального Ітільського уряду племен («кабар»), які населяли північний захід каганату, та мадярів, причому цей союз деякий час

успішно протистояв уряду Хозарії і політично, і економічно³⁹. Таке припущення цілком узгоджується з результатами аналізу стилістики салтівських наборів. Виходячи з відчутної наявності в їхньому оформленні елементів мадярських ювелірних традицій, а також із наявності в деяких салтівських похованнях власне мадярських поясних наборів, місцеве населення та мадярів пов'язували досить міцні відносини, починаючи, найбільше, з останньої чверті VIII ст. Навіть якщо процеси, реконструйовані М.В. Гореліком, дійсно не були такими глобальними, сам факт союзу салтівців і мадярів заперечувати важко. На користь наведеної версії свідчить і відносна нечисленність «класичних» салтівських гарнітурів у Криму та на Північному Кавказі⁴⁰: лише за умови певної ізоляції «донецького» регіону від іншої території каганату така дивна, на перший погляд, непопулярність «класичних» наборів стає і логічно обґрунтованою, і закономірною.

¹ Покровский А.М. Верхне-Салтовский могильник // Тр. XII АС. — 1905. — Т. 1. — С. 8; — Табл. XXI, 51—55.

² Бокій Н.М., Плетнёва С.А. Захоронение семьи воина-кочевника X в. в бассейне Ингула // СА. — 1988. — № 2. — С. 104, 105, 113, 114; — Рис. 6.

³ Халикова Е.А. Больше-Тиганский могильник // СА. — 1976. — № 2. — Рис. 11, 14.

⁴ Аксёнов В.С. Редкий тип бляшек-амuletов из Верхне-Салтовского катакомбного могильника // Культуры степей Евразии второй половины I тысячелетия н. э. (из истории коэтнома): Тез. докл. — Самара, 2000. — С. 3—4.

⁵ Аксёнов В.С. Указ. соч. — С. 4.

⁶ Бокій Н.М., Плетнёва С.А. — Указ. соч. — Рис. 5; Халиков А.Х. Новые исследования Больше-Тиганского могильника (о судьбе венгров, оставшихся на древней Родине) // Проблемы археологии степей Евразии. — Кемерово, 1984. — Рис. 2 А, 3; Халикова Е.А. Указ. соч. — Рис. 4, 11.

⁷ Генинг В.Ф. Мыдлань-Шай — удмуртский могильник VIII — IX вв. // ВАУ. — 1962. — Вып. 3. — Табл. IV, 14, 16, 18, 24, 25, 28; Иванов П.П. Крюковско-Кужновский могильник. — Моршанск, 1952. — Табл. XXVIII, 3, 4, 6; XXXI, 11; Халиков А.Х. — Указ. соч. — Рис. 3; Халикова Е.А. — Указ. соч. — Рис. 4, 5, 11.

⁸ Плетнёва С.А. На славяно-хазарском пограничье: Дмитриевский археологический комплекс. — М., 1989. — Рис. 85; Тахтай А.К. Погребальный комплекс хазарского времени из округи г. Чистяково Сталинской области // ВА. — 1999. — № 2. — Табл. 2, 3.

⁹ Халикова Е.А. — Указ. соч. — Рис. 11, 8.

¹⁰ Генинг В.Ф. — Указ. соч. — С. 108. — Табл. IV, 18.

¹¹ Халикова Е.А. — Указ. соч. — С. 170.

¹² Халикова Е.А. — Указ. соч. — С. 169.

¹³ Генинг В.Ф. — Указ. соч. — Табл. III, 5, 6; Халикова Е.А. — Указ. соч. — Рис. 4, 6; 5, 3; 11, 6.

¹⁴ Халикова Е.А. — Указ. соч. — Рис. 4, 6, 11; 5, 3; 6, 1, 6.

¹⁵ Генинг В.Ф. — Указ. соч. — Табл. IV, 14.

¹⁶ Халикова Е.А. — Указ. соч. — Рис. 4, 8; 5, 5; 11, 3, 8.

¹⁷ Генинг В.Ф. — Указ. соч. — Табл. IV, 24, 25; Халиков А.Х. — Указ. работа. — Рис. 3, 3; Халикова Е.А. — Указ. соч. — Рис. 4, 12; 11, 7.

¹⁸ Халикова Е.А. — Указ. соч. — Рис. 4, 10; 5, 7; 11, 5, 14.

¹⁹ Халиков А.Х. — Указ. соч. — Рис. 3, 2; Халикова Е.А. — Указ. соч. — Рис. 11, 8, 9.

²⁰ Крыганов А.В. Продолжение раскопок Нетайловского могильника // АБУ 1998—1999. — Киев, 1999. — Рис. 1, 5.

²¹ Халикова Е.А. — Указ. соч. — Рис. 4, 21.

²² Плетнёва С.А. — Указ. соч. — Рис. 85.

²³ Барта А. Истоки венгерской культуры X в. // ПАДНУ. — М., 1972. — С. 123.

²⁴ Багрянородный Константин. Об управлении империей. — М., 1989. — С. 159, 161, 163.

²⁵ Халикова Е.А. Ранневенгерские памятники Нижнего Прикамья и Приуралья // СА. — 1976. — № 3. — С. 141, 155; Шушарин В.П. Русско-венгерские отношения в IX в. // Международные связи России до XVII в. — М., 1961. — С. 134.

²⁶ Халикова Е.А. Больше-Тиганский... — С. 177, 178. — Рис. 5, 3—7.

²⁷ Генинг В.Ф. — Указ. соч. — С. 15, 16, 19, 39—41. — Табл. IV, 9, 15, 19.

²⁸ Ахмеров Р.Б. Могильник близ г. Стерлитамака // СА. — 1955. — 22. — Табл. VIII, IX; Ищериков П.Ф. Аладский могильник близ г. Стерлитамака // КСИИМК. — 1952. — Вып. 47. — С. 78-85.

²⁹ Халиков А.Х. — Указ. соч. — Рис. 3, 1.

³⁰ Круглов Е.В. Хазарские погребения в бассейне реки Иловли // РА. — 1992. — № 4. — С. 179. — Рис. 4, 3—8.

³¹ Тахтай А.К. — Указ. соч. — С. 160—165.

³² Тахтай А.К. — Указ. соч. — С. 162, 164. — Табл. 2, 3—6; 7.

³³ Тахтай А.К. — Указ. соч. — С. 165—166.

³⁴ Семенов А.И. О датирующих способностях византийских солидов VII—VIII вв. // Вторая Кубан. археол. конф.: Тез. докл. — Краснодар, 1993. — С. 94—95.

³⁵ Крыганов А.В. Нетайловский могильник на фоне праболгарских некрополей Европы // Культуры степей Евразии второй половины I тысячелетия н. э. — Самара, 1998. — С. 362—363.

³⁶ Пархоменко О.В. Поховальный инвентар Нетайлівського могильника VIII—IX ст. // Археологія. — 1983. — Вип. 43. — С. 86.

³⁷ Ковалевская В.Б. Поясные наборы Евразии IV—IX вв. Пряжки // САИ. --- 1979. --- Вып. Е 1—2. — С. 39—40.

³⁸ Плетнева С.А. — Указ. соч. — Табл. 69.

³⁹ Горелик М.В. Образ мужа-воина в Кабарин-Угрии-Руси // Культуры степей Евразии второй половины I тысячелетия н. э. (из истории костюма): Тез. докл. — Самара, 2000. — С. 39—40.

⁴⁰ Тахтай А.К. — Указ. соч. — С. 165.

Одержано 08.09.2001

А.А. Белик

ПОЯСНЫЕ НАБОРЫ ИЗ САЛТОВСКИХ ПАМЯТНИКОВ КАК ИНДИКАТОР САЛТОВО-МАДЬЯРСКИХ КОНТАКТОВ

В салтовских погребальных памятниках обнаружены поясные наборы и их детали, в целом малохарактерные для торевтики культуры. Все известные к настоящему времени аналогии данным украшениям происходят из раннемадьярских памятников второй половины VIII — первой половины IX в. в Поволжье, Прикамье и Приуралье. Специфика оформления таких находок позволяет выделить их из массива «классических» салтовских в отдельную стилистическую линию, которую можно условно обозначить как «мадьярскую», и констатировать наличие довольно тесных культурных контактов между мадьярским и салтовским населением, начавшихся, судя по многочисленным находкам монет, не позднее последней четверти VIII в.

А.А. Belik

THE BELT SETS FROM THE SALTOV MONUMENTS AS AN INDICATOR OF SALTVO-MAGYAR CONTACTS

A number of belt sets and their components found in the Saltov burial monuments is little typical in the whole for the culture torvitics. Analogues to such decorations all known by this time originate from early magyar monuments of the second half of the VIII — the first half of the IX centuries of the Volga, Kama and Urals regions. The specificity of forming such sets gives possibility to single them out of a large amount of «classic» Saltov ones into a separate stylistic line. On condition this line may be marked as «magyar». Availability of rather close cultural contacts between the magyars and Saltov population may be ascertained. Such contacts began judging by multiple coin finds no later than the last quarter of the VIII century.